västergötlands museum

BYGGNADSHISTORISK RAPPORT 2011:7

FÖRSLAG TILL BEVARANDEPLAN FÖR KYRKOGÅRDARNA I AMNEHÄRAD-LYRESTADS PASTORAT

SJÖTORPS KYRKOGÅRD

Omslagets bild: Vy över Sjötorps kyrka och kyrkogård från nordost, 2010.

FÖRSLAG TILL BEVARANDEPLAN FÖR KYRKOGÅRDARNA I AMNEHÄRAD-LYRESTADS PASTORAT

SJÖTORPS KYRKOGÅRD

Andreas Hansen

BYGGNADSHISTORISK RAPPORT 2011:7

västergötlands museum

INLEDNING

Denna rapport är resultatet av att Västergötlands museum haft i uppdrag av Amnehärad-Lyrestads pastorat att ta fram ett förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna inom pastoratet. Kyrkogårdarna är knutna till Amnehärad, Berga, Enåsa, Färed, Hassle, Lyrestad, Sjötorp och Södra Råda kyrkor. Fältarbetet har genomförts under maj-juni 2010.

Kyrkogårdar är anläggningar som utgör värdefulla kulturmiljöer. Ofta har de använts under många århundraden, i Västergötland i kanske 1000 år. Användning och framväxt under så lång tid ger kyrkogården en lång historisk kontinuitet och mycket stark förankring i bygden. Det är av största vikt att kyrkogårdarna hanteras varsamt och med stor hänsyn till de kulturhistoriska värdena. Samarbetet mellan församlingen och kulturmiljövårdens företrädare är en viktig förutsättning för detta.

Kyrkogården är en kulturmiljö som ständigt genomgår förändringar, även om förändringstrycket ofta varierar mycket, mellan t.ex. stad och landsbygd. Frågorna är många kring kyrkogårdens problematik, exempelvis kring förfarandet när gravrätten för de lite äldre vårdarna återgår till upplåtaren.

Detta förslag till bevarandeplan är ett kunskapsunderlag som är tänkt att vara vägledande vid prioriteringar, vård, underhåll och förändringsarbeten. Den är avsedd att fungera som underlag för församlingens fortsatta vård och skötsel av kyrkogården, inklusive i dialogen med gravrättsinnehavare. Planen skall även fungera som ett beslutsunderlag för länsstyrelsen vid handläggning av tillståndsärenden och för länsmuseet vad gäller rådgivning.

En fristående bilaga, *Kyrkogården och kulturarvet,* tillhandahåller bl a en historik över kyrkogårdar med tonvikt åt Västergötland.

Förslaget till bevarandeplan är framtaget av antikvarie Andreas Hansen som även utfört fältarbetet. Sockenbeskrivningarna är författade av antikvarie Erik Holmström.

Erik Holmström samt antikvarie Lisa Molander och antikvarie Elisabet Orebäck Krantz har även medverkat i framtagande av metod och vid principdiskussioner. Rapporten är sammanställd av Andreas Hansen.

Samtliga fotografier är, där ingen annan anges, tagna av författaren. Allmänt kartmaterial har tillhandahållits av Lantmäteriverket, medgivande 97.0082.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INNEHÅLL OCH GENOMFÖRANDE 7

SJÖTORPS KYRKOGÅRD 9

Historik 9

Kyrkogården idag 14

Sammanfattande kulturhistorisk karakterisering 24

Gravkarta 27

LISTADE GRAVVÅRDAR 29

INNEHÅLL OCH GENOMFÖRANDE

Arbetets genomförande

Det framtagna underlaget avser en *kulturhistorisk analys och karakterisering* av kyrkogårdarna med ett åtföljande bevarandeförslag.

Till grund för arbetet ligger en kulturhistorisk beskrivning som omfattat följande delar:

- Fältarbete med en översiktlig genomgång av kyrkogården.
- Sökning i arkiv och lokalhistorisk litteratur
- Samtal med kyrkogårdsförvaltningens personal och kyrkogårdsbesökare (i begränsad omfattning)

I arbetets inledande fas har eftersträvats att få en *översiktlig introduktion i bygdens kulturhistoria* med landskapets och bebyggelsemönstrets huvuddrag samt de viktigare näringar som präglat liv och skeenden i bygden. Detta som en allmän bakgrund till kulturhistoriska prioriteringar och ställningstaganden vad gäller kyrkogården.

Fältarbetet har omfattat en *beskrivning i text och bild*. Beskrivningen har först inletts med kyrkogårdens relation till omgivningen. I övrigt har arbetet inriktats på kyrkogården som anläggning i syfte att få fram karaktärsdragen vad gäller dess form, avgränsning, ingångar, byggnader, kvarter och gångsystem samt större träd- och häckanläggningar. Om byggnaderna har endast kortfattade noteringar gjorts, eftersom intresset inriktats på kyrkogården som helhet. Gravanläggningarna har översiktligt besiktigats. De gravvårdsobjekt eller samlade större områden med gravvårdar som bedömts vara av mer framträdande kulturhistoriskt värde har noterats och fotograferats. Besiktningen har således varit selektiv. Fotograferingen av kyrkogården har omfattat både översiktsbilder och detaljbilder, som ett komplement till textunderlaget.

Arkivsökning är ett tid- och resurskrävande arbetsmoment, som delvis därför har begränsats. Främst har sökningar gjorts i Västergötlands museums arkiv. Kyrkogårdsförvaltningen har tillhandahållit gravkartor och arkivmaterial från det egna arkivet. Samtal med kyrkogårdsförvaltningens personal och kyrkogårdsbesökare har p.g.a. tidsbrist förekommit mer sporadiskt. Där detta förekommit har det ofta tillfört värdefulla uppgifter om kyrkogårdens historia under 1900-talet.

Vid urvalet av gravvårdar på kartan på s 27 har en tvågradig bedömning använts:

-Som I markeras gravvårdar/ gravanordningar som bedömts ha *mycket stort kulturhistoriskt värde*. De skall värnas och bevaras för framtiden.

-Som II markeras gravvårdar/ gravanordningar som bedömts ha *stort kulturhistoriskt värde*. De bör värnas och bevaras för framtiden.

Avgränsningar

Arbetet har ytterligare några viktiga begränsningar:

- Det omfattar *inte någon personhistorisk inventering* av gravvårdar. Personhistoria är dock en mycket viktig del i kyrkogårdens betydelse som kulturarv. Framför allt är detta betydelsefullt för de lokala historiska sammanhangen. Därför rekommenderar museet att kyrkogårdsförvaltningen låter utföra en personhistorisk inventering.
- Arbetet omfattar inte *det gröna kulturarvet* mer än att alléer, trädkrans, framträdande gravträd m.m. översiktligt observerats och noterats. Det gröna kulturarvet är dock av största betydelse för bevarandet av kyrkogårdens karaktär och innehåll. Därför rekommenderar museet att kyrkogårdsförvaltningen låter ta fram en vårdplan för det gröna kulturarvet och att denna plan även omfattar inventeringar av viktigare växtmaterial m.m.

Kyrkogårdar som anlades före 1939 omfattas av 4 kap. Lagen om kulturminnen (se bilaga). För bevarandeplanen utgör kulturminneslagens avgränsning i stora drag en främre tidsgräns. I vissa fall har dock urvalet av gravvårdar gått betydligt längre fram i tiden, eftersom ålder i sig inte har någon avgörande betydelse för graden av kulturhistoriskt värde. Det går t.ex. inte att bortse från stora kvalitativa kulturhistoriska värden från 1950- och 60-talen.

Rapporten består i sin första del av *inledning* med bakgrund och genomförande samt presentation av innehåll.

Sedan följer själva redovisningen av *kyrkogårdsinventeringen* vilket inleder den egentliga bevarandeplansdelen. Till att börja med ges en *kort historisk bakgrund* över bygd och kyrkogård. Därefter följer *beskrivningen över kyrkogården* som även inrymmer en *kulturhistorisk översikt, analys och karakterisering.*

Här presenteras även objekt som i nuläget bedömts stå för de viktigaste kulturhistoriska värdena. Objekten utgörs främst av *enstaka gravvårdar och gravanordningar*. De kan också utgöra *sammanhängande, större eller mindre områden* med gravvårdar och gravanordningar.

Det är viktigt att framhålla att frågor om bevarande av gravvårdar sällan är entydiga. Ofta är de frågorna istället komplexa. Det innebär att det kan vara svårt att behandla alla bevarandefrågor på exakt samma sätt. Exempelvis har många gravvårdar/anläggningar en utformning som bör bevaras intakt för att inte kulturvärdena skall påverkas negativt. Andra gravvårdar/anläggningar med lika stora kulturvärden kan dock tvärtom ha en utformning som tål att kompletteras/utvecklas. Till exempel kan i vissa fall en monumental ramgrav bevaras genom att återanvändas som en askminneslund i den lilla skalan. *Sammanfattningsvis innebär detta att det är angeläget att göra bedömningar och avvägningar från fall till fall i bevarandefrågor.*

Bevarandeförslaget består av en plankarta som redovisar de aktuella objekten enligt ovanstående tvågradiga bedömning. Vidare finns en *sammanfattande kulturhistorisk karaktärisering* av kyrkogården. Denna tar fasta på kyrkogårdens främsta karaktärsdrag ur kulturhistorisk synpunkt.

Avslutningsvis följer några punkter *att särskilt tänka på* vid användning och skötsel av kyrkogården, för att dessa kulturvärden skall kunna säkerställas.

Inriktning

Bevarandeplanen syftar som tidigare nämnts till att ge en *historisk bakgrund* samt att kortfattat *presentera kyrkogårdens karaktärsdrag* och kulturhistoriska värden. Den skall också ge vägledning vid bl a prioriteringar, vård- och underhållsarbeten samt förändringsarbeten. Vidare skall den fungera som underlag för handläggning, beslut och rådgivning.

Kyrkogården omfattas av kulturminneslagen. Vid förändringar skall samråd ske med länsstyrelsen.

SJÖTORPS KYRKOGÅRD

Historik

Socknen – en bakgrund

Lyrestads socken i Vadsbo härad är den nordligaste socknen i Mariestads kommun och med närmare 100 kvadratmeter är det den största till ytan. Socknen utgjorde sedan medeltiden ett eget pastorat i Skara stift, fram till de senare årens sammanläggningar med Hassle och Amnehärads pastorat. Sjötorp erhöll en småkyrka inom Svenska kyrkan 1956. Lyrestad var en egen kommun fram till 1971 då nuvarande Mariestads kommun bildades genom sammanläggning av Mariestad och omgivande kranskommuner.

Lyrestads socken karaktäriseras dels av Vänern och Göta kanal, dels av den agrara strukturen med jordbruket och skogsbruket. Kommunikation är en mycket viktig faktor i förståelsen av Lyrestads historia eftersom vänersjöfart, kanalsjöfart, riksvägar och järnväg spelat stor roll i utvecklingen.

Jordbruksbygdens centralområde har legat i söder kring Lyrestads sockenkyrka och prästgård. Bygden där karaktäriseras av en utlöpare av Vadsboslätten, där den äldre bebyggelsen ligger på låga, men markerade ryggar ovanför lerslättpartier, mycket tydligt vid gamla byplatser såsom Fröåkra och Anderstorp. Bygden i övrigt kännetecknas av rand- och skogsbygd, delvis med inslag av mossar. Skogsbygden i norra sockendelen var in på 1800-talet en del av kronoallmänningen Bröten.

I likhet med Amnehärad är Lyrestad en av de socknar vid Vänern där sjönäringarna spelat en mycket stor roll för kustborna, och jordbruket där varit marginellt. Vid kusten spelade fisket förr en huvudroll i hushållet, särskilt på de många torpställen och backstugor som på 1700- och 1800-talet uppkom på utmarkerna längs Vänern. Särskilt efter Göta kanals tillkomst på 1820-talet och utvecklingen av Sjötorp som ett maritimt centrum har Lyrestad förknippats med sjöfart, rederi och båtbyggeri. Under 1800-talets första del blev arbeten vid kanalen en viktig binäring för många sockenbor.

Efter tillkomsten av Göta kanals västgötadel 1822 (östgötadelen 1832) utvecklades Sjötorp vid kanalmynningen till ett maritimt centrum i Vänern. Kanalbolagets verksamhet

bidrog till att Sjötorp expanderade till en liten tätort. Här anlades Vänerns viktigaste varvsplats. (Se nedan). Vid Lyrestads tätort korsar E20 Göta kanal.

1865 tillkom fyrplatserna på Fällholmen och Harnäsudde för inseglingen till Göta kanal. Harnäsudde fyrplats i Enåsa är en av de bäst bevarade vid Vänern var fyrvaktarbostad till 1937. Det gamla fyrhuset har sedan 1903 ägts och vårdats av Lyrestads hembygdsförening. En välbevarad fyrmiljö är även Fällholmens fyrplats långt ute i Sjötorpssjön, idag ett av de främsta minnesmärkena över de många skärgårdsbor som levt och varit verksamma under svåra förhållanden i utsatta lägen i Vänern under 1800- och tidigt 1900-tal.

Den riksintressant kulturmiljön kring Göta kanal sätter stark prägel på Lyrestads socken med kajer, dragvägar, alléer, rullbroar, kanalarbetsplatser och magasin samt bro- och slussvaktarboställen. Frånsett den stora kanalmiljön i Sjötorp är det Lyrestad, Norrkvarn och Rogstorp som är de främsta kanalmiljöerna i socknen.

Genom socknen passerar dels E20 Göteborg-Stockholm, dels rv 26 som återgår på en av de stora färdvägarna från Västergötland upp mot Norge, Värmland och västra Bergslagen. Torved var gästgivaregård fram till 1900-talets början.

1909-10 byggde Västergötland-Göteborgs järnväg, från Gårdsjö mot Mariestad, Forshem, Skara och Göteborg. (Gårdsjö-Forshem ingår numera i Kinnekullebanan). Den kom att få stor betydelse för bygdens utveckling, inte minst för utvecklingen av Lyrestads tätort. 1917 anlades en bibana från Torved upp till Gullspång. Persontrafiken på bibanan upphörde redan 1945 men godstrafiken pågick fram till 1961 på sträckan Torved-Skagersvik. Här går numera dressinturism Gullspång-Torved. Kinnekullebanan (Herrljunga-Lidköping-Mariestad-Gårdsjö-Hallsberg) är fortfarande i bruk.

Fornlämningskaraktären, bl.a. en fornborg, skeppssättningarna vid Böckersboda by, bildrunstenen vid Rogstorp och ett ärnåldersgravfält vid Guntorps by, visar på att bygden har förhistorisk förankring, särskilt i järnåldern.

Sockennamnet omnämns i skrift 1346. Sockenkyrka och prästgård utgör socknens gamla centrumpunkt. Troligen hette Prästgården från början Lyrestad, en förhistorisk namntyp som sedan fått ge namn åt både kyrka och socken i tidig medeltid. Stenkyrkan som byggdes på 1100- eller 1200-talet byggdes troligen ut senare under medeltiden till en rektangulär salskyrka. 1674 om- och tillbyggdes kyrkan och gjordes treskeppig och erhöll trävalv. Långhusets västra och norra murar är till stor del medeltida. 1690 byggdes det mäktiga tornet. Den närbelägna Prästgården från 1889 ligger sannolikt på en mycket gammal tomt.

Lyrestad har inte varit präglat av adelsgårdar eller andra storgods som grannsocknarna Enåsa, Hassle och delvis Amnehärad. Här har självägande bönder och bönder på kronogårdar dominerat.

Lyrestad har i likhet med Amnehärad en bebyggelsemässig influens av värmländskt traditionellt byggnadsskick med flera stora tvåvåningshus från 1800-talet med klassicistiska fasaddetaljer samt stora fulltimrade ladugårdar.

Häradsekonomiska kartan, utsnitt över Sjötorp. Lantmäteriet.

Även om antalet ensamgårdar och små gårdsgrupper varit högt, även före 1800-talets laga skifte, har Lyrestad haft flera bybildningar. Nästan samtliga har varit små. Skiftenas gårdsutflyttningar fick därmed inte samma stora genomslag på bebyggelsemönstret som i socknarna längre söderut på Vadsboslätten. Den största byn på 1550-talet var Slättevalla med fem hela hemman. Övriga hade mellan två och fyra hemman: Anderstorp, Böckersboda, Fröåkra, Guntorp, Håttorp, Hällsås, Höglunda, Rogstorp, Råglanda och Älvstorp. Så gott som alla byar är medeltida och flera kan ha förhistoriskt ursprung..

Medeltida ensamgårdar är Backa, Horsklippan Hult, Lagmansboda, Rud, Solberga och Torved. Andra hemman omnämns först i sent 1500-tal och på 1600-talet, då som nybyggen av olika slag, främst på kronans eller socknens skogsmark, t.ex. Boåsen, Grönehög, Hovmanstorp, Kåhult, Näset, Lillehult, Mobäcken, Siggarud och Sjötorp. Hemman som skattläggs under samma tidsperiod är t.ex. Blomsterhult, Fagerhult (Säterskärr), Järpängen, Karsmossen, Kleven, Klockarebordet, Äskekärr och Ödetorp. En del av dessa utvecklas senare till små gårdsgrupper. Grönebäck och Karsmossen tillkommer först på 1700-talet.

Under 1800-talet tillkom en mycket stor mängd nya bebyggelseenheter som i regel kom att bli torp och småbruk och som bl.a. etablerades på kronoallmänningen Bröten. Ett stort antal noteras i jordeböckerna 1795, 1815 och 1825 som kronolägenheter. Nästan alla har namn med ändelsen -kärret eller -mossen, t.ex. Nolängsmossen, Pingelkärret och Torsmystemossarna. En annan motsvarande grupp från samma tidsperiod har ursprung som en äng skatte. Exempelvis kan nämnas Ekebacken, Ekorneslätten och Höjen. En mindre grupp hemman skattläggs första gången 1825: Björnemysten, Björnestången, Kolabotten, Moviken och Värslen.

1845 stod nu befintligt skolhus vid sockenkyrkan klart. Ca 1890 tillkom Mellanskolan och 1952 centralskolan i Lyre-

Ekonomiska kartan över Sjötorps kapell med kyrkogård (inringad) i Sjötorps tätort. Lantmäteriet.

stads tätort. I den stora socknen byggdes flera skolhus under sent 1800- och tidigt 1900-tal. 1873 tillkom Kulleruds skola, 1882 Slättevalla, därefter Lillehult, Råglanda, Grönehög, Siggarud och slutligen Sjötorps folkskola 1907-08. På 1940- och 50-talet lades nästan alla bygdeskolor ned. Frikyrkoförsamlingar utvecklades i bygden under 1800-talets senare del, bl.a. byggdes i Sjötorp den åttkantiga missionskyrkan i trä 1889.

Sjötorps tätort

Efter tillkomsten av Göta kanals västgötadel 1822 (östgötadelen 1832) utvecklades Sjötorp vid kanalens mynning till ett maritimt centrum i Vänern. Kanalbolagets fortsatta verksamhet medförde att Sjötorp snart vuxit ut till en liten tätort. Sjötorp blev Vänerns viktigaste varvsplats med framför allt skut- och reparationsvarv. Varven och torrdockarna anlades nära de nedersta slussarna och byggdes ut 1877. Varvet kom att bli den stora arbetsplatsen i Sjötorp. På 1960-70-talet kom Kanalbolagets verksamhet att sätta prägel på varvet, men i slutet av 1980-talet började varvet åter bygga fartyg/båtar.

Den riksintressanta kulturmiljön kring kanalen med de tidstypiska anläggningarna och anslutande bebyggelse sätter stark prägel även på Sjötorp 2010. Samhället kom att få sin huvudprägel av varvet, slussarna, hamnen med pirarna, fyrarna (1865) och kanalbolagets hamnmagasin, verkstäder, smedja, kontorsbyggnader, olika boställen för slussvaktare och brovaktare, och andra personalbostäder. Till kanal-

Sjötorps kapell, bild från 1958. Foto: Västergötlands museum.

miljön knöts även hotell- och pensionatsrörelser och andra handels- och serviceföretag. Det uppstod även småföretag och småindustrier inriktade på support till varvet, kanalen och sjöfarten. Sjötorp var även säte för en vänerlots och blev överhuvudtaget förknippat med skeppare och sjöfolk. Sedan kanalen på 1970-talet upphörde med fraktfart är det kanalturismen som präglar dagens Sjötorp.

Tätorten präglas förutom kanalmiljöerna av egnahems- och villabebyggelse från hela 1900-talet. Missionskyrkan i trä byggdes 1888-89, folkskolan i tidstypisk träarkitektur 1907-08. Sjötorps kyrka byggdes 1956 som kapell inom Svenska kyrkan.

Kyrkan och kyrkogårdens historia

Sjötorps samhälle präglas av hög frikyrklighet och kyrka saknades länge. Gudstjänster förlades till skolan. En kyrkogård anlades 1916 på nuvarande kyrkplats. En klockstapel, ritad av arkitekt Gunnar Åhlander restes 1930. Uppförandet av Sjötorps kyrka initierades av en syförening, vilken ända sedan 1925 arbetat för dess tillkomst. Kyrkan uppfördes 1956 enligt ritningar av Anders Ekman.

En utvidgning av kyrkogården åt öster genomfördes enligt förslag 1966 av trädgårdsarkitekt Samuel Kaldén. En ekonomibyggnad uppfördes enligt förslag av arkitekt Jerk Alton 1973.

Fornlämningar (skyddade av kulturminneslagens 2 kap.)

Inga fornlämningar förekommer på själva kyrkogården. Omkring 100 meter norr om kyrkogården finns

Lyrestad 83:1 – kolerakyrkogård, 17 x 12 meter, inhägnad med spjälstaket. Längs avgränsningarna finns lönnar samt en enstaka gran. I södra delen finns ett stort träkors vilande på ett postament av kullerstenar. På postamentets norra sida är en infälld sten med inskription: *"VILORUM FÖR KOLERAOFFREN 1834-1859"*

Övriga noteringar

Observeras bör att de på kyrkogården befintliga gravvårdar/stenar som inte återfunnits på den aktuella gravkartan har numrerats löpande vid kyrkogårdsinventeringens fältarbete (INR= inventeringsnummer).

Gravvårdar, stenar eller hällar inne i kyrkobyggnaden ingår inte i bevarandeplanen.

Kyrkogården idag

Kyrkogårdens relation till omgivningen

Anläggningen är belägen i Lyrestads socken, i södra delen av samhället Sjötorp som är beläget vid Vänerkusten på sjöns sydöstra sida. Närmaste större ort är Mariestad omkring femton kilometer i sydväst. Anläggningen är belägen på en höjd i samhället. Den äldre huvudvägen genom Sjötorp löper strax väster om kyrkogården och samhällets bebyggelse finns i norr, väster och söder. I öster finns skogsmark. Området närmast kyrkogården utgörs i väster av en parkeringsplats i form av en breddning av den asfalterade vägen samt på andra sidan vägen trähusbebyggelse med mindre uthuslängor. I norr löper en grusväg parallellt med avgränsningen. Här finns viss plats för parkering. Norr därom finns hembygdsgården i trä (ursprungligen missionshus)

Omgivningarna. Överst: Villa omedelbart söder om kyrkogården. Underst: Hembygdsgården (f d missionshuset) finns omedelbart norr om kyrkogården. Foto 100610:136, 142.

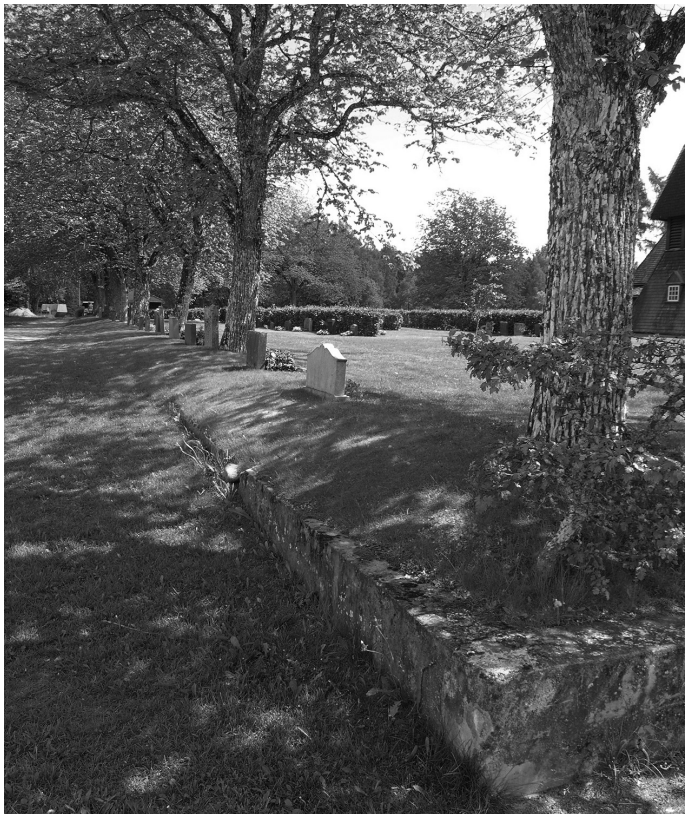

Avgränsningen mot norr. Foto 100610:136, 141.

Kapell och klockstapel från norr. Foto 100610:123.

samt öppen gräsbevuxen mark. Området omedelbart öster om kyrkogården är trädbevuxet. Omedelbart söder om kyrkogården finns i den östra delen öppen gräsbevuxen mark och i den västra delen finns en villatomt med bebyggelse i trä. Tomtens gräns mot kyrkogården är bevuxen med kraftiga buskage av bland annat syren.

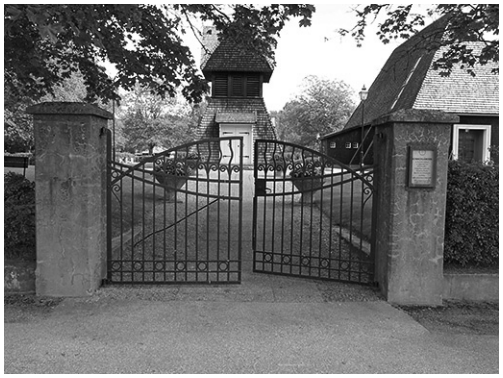

Överst: Avgränsningen mot väster. Mitten: Huvudentrén mot väster. Underst: Ekonomibyggnaden i kyrkogårdens nordöstra hörn. Foto 100610:137, 139, 116.

Avgränsning

Mot väster avgränsas kyrkogården av en gjuten stödmur i vilken öglor av järn fungerat som bindslen för hästekipage. Längs den norra sidan saknas stensatt avgränsning. Situationen vid kyrkogårdens östra gräns är svåravläst, medan avgränsningen längs den södra sidan utgörs av en stödmur i sten. Längs den västra och norra sidan finns en tämligen låg trädkrans mestadels bestående av alm och något lönn. Längs den östra avgränsningen liksom längs den östra delen av sydsidan finns en häck av liguster. Längs den västra sidan finns en hagtornshäck.

Kyrkogårdens huvudentré är mitt på den västra sidan, där en tvådelad spjälgrind i smide med bågformad överdel hänger på fyrsidiga stolpar i betong, försedda med lockhällar.

Byggnader och andra anläggningar

Kyrkan från 1956 består av ett rektangulärt långhus, lägre sakristia i norr, ett något smalare kor i öster och ett något smalare vapenhus i väster. Kor och vapenhus har svagt snedställda, avsmalnande långväggar och samma höjd som långhuset. Kyrkan har trästomme och fasaderna är helt klädda med tjärat kyrkspån. Väggarna stöttas av tresidiga strävpelare, tre i söder och två i norr. Även pelarna är klädda med spån. Väster om sakristians port sitter en lykta. Kyrkan täcks av ett högt och brant valmat sadeltak, klätt med kyrkspån. Västra gavelspetsen kröns av ett kopparkors.

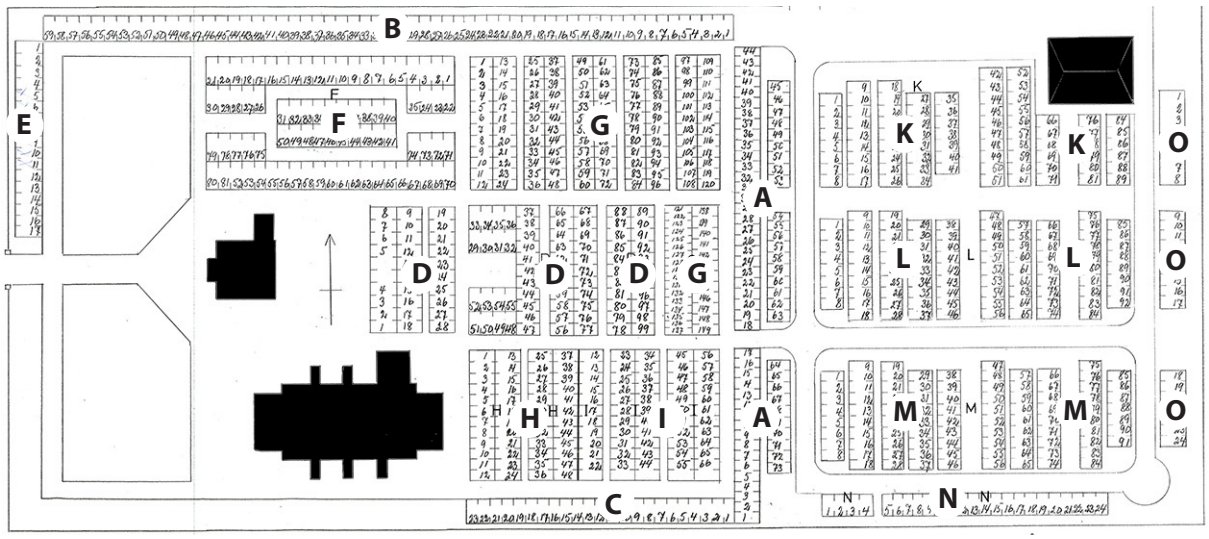

Gravkarta över Sjötorps kyrkogård. Norr är uppåt på kartan. Utvidgningen från 1966 utgör kyrkogårdens östra del – kvarteren K, L, M, N, O och den östra raden av kvarter A.

Den inklädda klockstapeln har rak, fyrsidig överdel och kjolformad underdel. Klockstapeln har trästomme med spånklädda fasader, avslutade genom spetsvinklade och spånklädda frontoner. Fasaden skjuter ut framför den grå cementsockeln. Taket är kraftigt utskjutande, korsformat samt spåntäckt. Det kröns av en smal och hög spånklädd spira med flöjel. Flöjeln är försedd med årgalet 1930. Överst är på varje sida tre rektangulära gluggar med träjalusier. I väster är en port i form av en vit pardörr av pärlspont, försedd med smidda beslag och dragringar. Dörren är placerad i en vit, något utskjutande träportal med spåntäckt pulpettak. I norr och söder är vardera ett vitmålat, kvadratiskt fönster med nio rutor och med grå, upptill spetsvinklad omfattning.

Kyrkogårdens disposition

Kyrkobyggnaden är öst-västligt placerad i den sydvästra delen av den långsträckt rektangulära kyrkogården med öst-västlig längdriktning. Helt nära kyrkan i nordostlig riktning finns klockstapeln. Kyrkogårdens är i huvudsak bevuxen med gräsmatta. Ytan är tämligen plan med den högsta punkten strax norr om kyrkobyggnaden och en svag sluttning mot öster.

Längst i väster, på ömse sidor om den grusade gången från entrén, är ett område i huvudsak utan gravvårdar. Omedelbart öster om klockstapeln finns också ett mindre sådant område. I övrigt är hela kyrkogården indelad i kvarter avsedda för kistbegravning. Kvarteren är betecknade A-O. Samtliga kvarter är helt radordnade, mestadels i nord-sydlig riktning, kvarter F i väst-östlig riktning. Utmed den äldre delens gräns mot norr samt längs norra delen av avgränsningen mot väster finns gravvårdar i en enkelrad. Utmed kyrkogårdens gräns mot söder finns ett mindre antal vårdar.

Från entrén i väster löper en grusgång fram till ett mindre, grusat område väster om klockstapeln och vidare åt sydväst fram till kyrkans västport, framför vilken ett mindre, grusat område också finns. Tidigare har funnits två parallella öst-västligt löpande grusgångar på den äldre kyrkogårdsdelen. Idag finns en av dessa kvar och löper omedelbart norr

Nordvästra delen från väster. Utsikt mot kvarter F. Foto 100610: 122.

Kvarter D från norr. Foto 100610: 120.

Grusgången i gränsen mellan äldre del och utvidgning. Bild från norr. Foto 100610: 117.

Grusgången i väst-östlig riktning. Bild från väster. Foto 100610: 125.

Kvarter G, norra delen. Foto 100610: 083.

Utvidgningen, norra delen. Foto 100610: 107.

Utvidgningen, östra delen. Foto 100610: 110.

om kyrkan vidare österut in på utvidgningen ända fram till kyrkogårdens östra gräns. Norrut från denna gång utgår en nord-sydligt löpande grusgång belägen i utvidgningens västligaste del. Även utvidgningen har av kartmaterial att döma haft ett mer omfattande system av gångar. I den äldre kyrkogårdsdelens nordöstra område finns också plattsatta gångar av enskilda stenar lagda i rad utan att vara lagda helt intill varandra utan med gräsmatta emellan.

Gränslinjen mellan den äldre kyrkogårdsdelen och utvidgningen markeras av en rad almar. På utvidgningen finns ett par lindar längs med grusgången och en pelarek i den nordvästra delen. Ett grundläggande karaktärsdrag utgörs av det stora antalet häckar över hela den gravvårdsförsedda delen av kyrkogården. På den äldre kyrkogårdsdelen har dessa anlagts som rygghäckar, mest av liguster men i viss mån av måbär. På utvidgningen fungerar ligusterhäckar istället som rumsskapande element vilka har anlagts i såväl nord-sydlig som öst-västlig riktning.

Gravvårdskaraktärer

I kvarter A finns en blandning av höga smala gravvårdar och låga breda vårdar. Foto 100610:010.

På Sjötorps kyrkogård finns gravvårdar från 1917 fram till idag. En betydande del av gravvårdarna representerar det svenska folkhemmets tid kring mitten av 1900-talet. De tre huvudsakliga elementen med visuellt särskiljbara egenskaper är på Sjötorps kyrkogård familjegravvårdar 1920-1940, familjegravvårdar 1940-1990 samt de allmänna områdenas gravvårdar 1917-1968. De äldsta gruppen familjegravvårdar bär på arvet från sekelskiftets många gånger uttrycksfulla gestaltning där höga stenvårdar med grovhuggen eller helt polerad yta var vanligt förekommande. Framme vid 1920- och 1930-tal är gravvårdarna som regel mindre i storlek, men med formspråket i grunden kvar. Hit hör också obeliskliknande, många gånger mörka stenar med blästrad text och dekor. Grupp nummer två, familjegravvårdar 1940-1990, har antagit det låga, breda formatet där tempelgaveln med kolonner ofta är ett grundläggande motiv och uttryck

i form av dekor tonas ned samtidigt som sidor och krön allt oftare präglas av raka linjer. Den tredje gruppen, de allmänna områdenas gravvårdar 1917, följer i viss mån tidens allmänna stilutveckling. Det särskiljande draget är det lilla formatet. Låga upprätta stenar och små, ofta kvadratiska hällar är de allmänna områdenas vanligaste gravvårdstyper här i Sjötorp. I de allmänna områdena skedde gravsättning i rad allt eftersom dödsfall inträffade i socknen. På allmänt område gravsattes i stor utsträckning samhällets lägre skikt, liksom ensamstående. Här finns ofta en hög representation av kvinnovårdar. De allmänna områdena utgörs på Sjötorps begravningsplats av kvarteren G och H. Viss representation av ensamvårdar finns också på andra delar av begravningsplatsen, framför allt i kvarteren B, F och I.

De äldsta vårdarna, från 1920- och 1930-tal, finns i kvarter A (den västra raden) längs gränslinjen mot utvidgningen, i kvarter B utmed avgränsningen mot norr, i kvarter C utmed avgränsningen mot söder (här finns endast några få vårdar) samt i kvarter G i nordöstra delen av den äldre kyrkogården. Tidsmässigt fokus för de olika familjegravsområdena på den äldre kyrkogårdsdelen är i kvarter A (västra raden, den östra raden hör till utvidgningen) 1922-1936. Här finns också relativt många gravvårdar från 1970-talet. Kvarter B har tidsmässigt fokus 1930-1936, kvarter C omkring 1930, kvarter D 1939-1951, kvarter E 1960-tal till och med nutid, kvarter F 1951-1969 och kvarter I 1962-1971. Av de allmänna områdena har kvarter G tagits i bruk först och representerar tiden 1917-1940-talet, därefter kvarter H som nyttjats 1950-1968. Utvidgningens gravvårdar i kvarteren A (östra raden) samt K-O representerar tiden 1970-nutid.

Exempel på höga smala vårdar finns framför allt i kvarter A, där gravvårdarna (A 1-2), (A 22-23) och (A 29-30) är goda exempel på det naturromantiska temat som här ges uttryck genom den grovhuggna ytan och det brutna krönet. (A 15-16) är en god representant för de obeliskliknade vårdarna bland vilka den mörka, polerade ytan är ofta upprepade drag. Några av dessa vårdar är daterade till 1920-talets första hälft, några odaterade men högst sannolikt från motsvarande tid. I kvarteret finner vi också (A 41-42) från 1931, vilken är ett exempel på hur gravvårdarna redan under tidigt 1930-tal närmar sig den låga breda gestalt som senare kom att bli dominerande. Vården bär titeln *styrman* med tillhörande dekor i form av ett ankare, något som bidrar starkt till dess värde genom sin koppling till Sjötorps verksamhetsinriktning. I kvarteret finns genom (A 33-34) och (A 35-36) från tidigt 1930-tal ett par exempel på hur även familjevårdar kunde ges ensamvårdens gestalt i form av en liten, låg huvudsten.

Kvarter B, till stor del från 1930-talet, visar goda exempel på hur gravvårdarna under detta decennium ännu ofta var högre än breda, men med en mycket mindre betonad höjd än tidigare. Bland de bästa exemplen finns (B 13) från 1930 med titeln *lotsen* och ett ankare som dekorelement, (B 15-16) från 1931 med titeln *maskinisten*, likaledes med ett ankare som en del av dekoren samt (B 24) från 1936 med titeln *predikanten*. I kvarteret finns också fina exempel på grav-

Överst: Vård A 15-16, datering 1924. Näst överst: Vård A 22-23. Näst underst: Vård A 41-42, datering 1931, titel styrmannen. Underst: Vård A 33-34, datering 1925/1932. Foto 100610:004, 005, 009, 007.

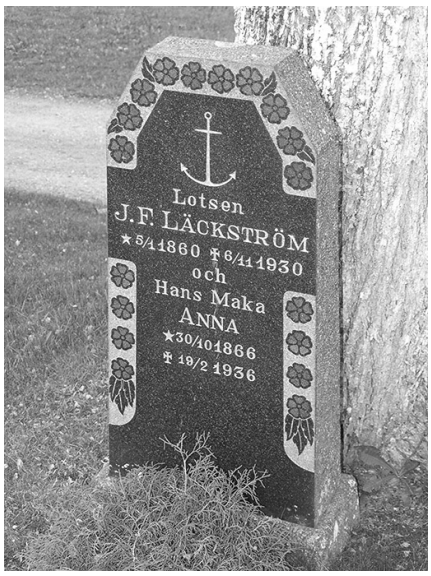

Närmast: Vård B 16-16, datering 1931, titel maskinisten. Längst bort: Vård B 13, datering 1930, titel lotsen. Foto 100610:017, 016.

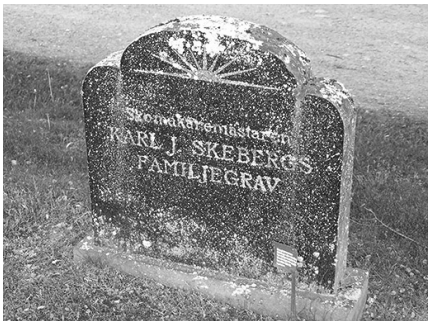

Närmast: Vård B 28, titel skomakaremästaren. Längst bort: Vård B 43, titel f d slussvakten. Foto 100610:022, 024.

vårdar med decenniets typiska ökning av bredden vilket skapar vårdar med närmast kvadratisk grundform, ofta med ett något ”klossigt” uttryck. Hit hör (B 28) där den relativt sällan sedda titeln *skomakaremästaren* bidrar till värdet och (B 43) med titeln *f d slussvakten*. Till kvarterets vårdar med tydlig lokal förankring hör också (B 9) från 1943 med titeln *skeppsbyggmästare* och (B 50) från 1936 med titeln *maskinist*. I kvarteret finns också flera fina ensamvårdar i typiskt utförande, som (B 4), (B 23) och (B 40).

Av de få vårdarna i kvarter C bör särskilt de med titel lyftas fram. (C 7) från 1928 med titeln *snickaren* och inte minst (C 10) med titeln *slussvakten* bidrar båda till att berika den berättelse om samhället som kyrkogårdsmiljön kan bidra med.

Kvarter D representerar delvis tiden närmare 1900-talets mitt då gravvårdarnas huvudstenar fått sin horisontellt präglade orientering, d v s den låga, breda formen. Men här finns också en hel del vårdar som är närmast kvadratiska i sin grundform. Även i detta kvarter finns ett antal vårdar där tidsuttryck och förekomst av titel sammantaget skapar stort värde. (D 17-18), troligen från 1930-talets andra hälft, är en låg bred vård i mörk sten med ett tempelgavelmotiv där kolonnerna istället för att vara friliggande, förkroppade delar av huvudstenen har utförts som blästrade dekorelement. Titeln är *sjökaptenen*. (D 19) från 1937, också i mörk sten, bär titeln *handelsföreståndaren*. (D 47) från 1943 bär titeln *övermaskinisten*. I kvarteret finns kyrkogårdens enda stenramsomgärdade vård (en del av ramen saknas eller är belägen under gräsytan, grusytan har ersatts av gräs), (D 44-46) från

Överst: Vård C 7, datering 1928, titel snickaren. Längst bort: Vård D 19, titel handelsföreståndaren. Foto 100610:033, 038.

Överst: Översikt kvarter D. Ovan: Vård D 44-46, datering 1940. Vänster: Vård D 17-18, titel sjökaptenen. Foto 100610:051, 039, 037.

1940, vars helt rätlinjiga huvudsten i mörk sten med stram tandsnittsdekor närmast krönet är ett gott exempel på den utveckling mot just formmässig reduktion och ökade stramhet som karaktäriserar tiden närmare 1900-talets mitt.

Kvarter E består av en enkelrad längs med avgränsningen mot väster i kyrkogårdens nordvästligaste del. Gravvårdarna utgörs av nära nog kvadratiska hällar med datering från 1960-talet till nutid i tidstypiska utföranden.

Kvarter F, till stor del med gravvårdar från 1950- och 60-talet, utgörs mestadels av familjegravplatser, men här finns också en del ensamvårdar med typiska drag för de allmänna områdenas gravvårdar. Som exempel kan nämnas (F 11-12) från 1958 som minner om två systrar och den lilla hällen (F 24) från 1953 med Estland som angiven födelseplats. Två karaktäristiska familjegravvårdar från 1950-talet är (F 56-57), där huvudstenen helt har reducerats till en rektangulär rest häll och namnteckningen utgör den enda egentliga

Kvarter E. Foto 100610:053.

Ovan vänster: Vård F 11-12, datering 1954. Ovan höger: Vård F 66-67, datering 1956. Höger: Exempel på vård från kvater G, datering 1933. Foto 100610:054, 058, 075.

Exempel på vårdar från kvarter G. Översta vården daterad 1920. Foto 100610:065, 068.

dekoren. Titeln är *materialförvaltaren*. (F 66-67) har också ett stramt formspråk, men här finns tempelgavelmotivet kvar, inklusive de fristående kolonnerna. Huvudstenen är försedd med dekormotiv i form av ett segelfartyg. Från tidigt 1960-tal är den till sitt uttryck nedtonade (F 37-38) där titeln maskinist återkommer ytterligare en gång.

Kvarter G är det största sammanhängande området för allmän begravning på Sjötorps begravningsplats. Som redan nämnts har kvarteret nyttjats från begravningsplatsens anläggande under 1910-talets andra hälft fram till omkring 1940. Raderna är till stor del tidsordnade med de äldsta vårdarna i öster och de yngsta i väster. Här finns såväl riktigt små resta huvudstenar som lite högre smala vårdar med spetskrön och även träkors. De små vårdarna speglar förstås tidens gravvårdsskick, och inom kvarteret finns mycket fina exempel på det brutna krönet, den råhuggna ytan i kombination med slät textmedaljong och den mörka stenen med detaljrik blästrad dekor. En mindre del av kvarter G utgörs av en dubbelrad centralt på kyrkogården. Tidsperioden motsvarar kvarterets huvuddel, d v s omkring 1920-1940. Störst

Ensamvårdarna i kvarter H är daterade 1950-1968. De är, i takt med tiden, något mer stramt gestaltade än ensamvårdarna i kvarter G. Foto 100610:096.

intresse här tilldrar sig ett antal barnvårdar. Som ofta är fallet har man här valt att samla denna gravvårdsgrupp inom ett mindre område. Till sin karaktär påminner dessa vårdar om ensamvården. Som mest exklusiv framstår (G 138) vilken utgörs av ett litet marmorkors på kraftigt stenpostament och med texten *"Karl Valter 6 mån."*.

Kvarter H omedelbart öster om kyrkan är begravningsplatsens andra kvarter för linjebegravning. Här finns gravvårdar från tiden omkring 1950-1968 med en karaktär motsvarande vårdarna i kvarter G. Uttrycket är något stramare och linjerna rakare i takt med tidens stilutveckling.

Sammantaget ger kvarter G och H en rik bild av det särpräglade och samtidigt varierade gravvårdsskick som har karaktäriserat 1900-talets områden för allmän begravning. Sammanhållna områden av detta slag är en sällan sedd företeelse med stort pedagogiskt värde som på ett tydligt sätt förmår berätta om en viktig del av det svenska gravvårdsskicket inte allt för långt tillbaka i tiden. Ofta är det med hjälp av enbart ett mindre antal kvarvarande vårdar, insprängda bland mer sentida tillägg, som de områden på kyrkogårdarna vilka en gång varit avsatta för linjebegravning kan spåras.

Överst: Exempel på vård från kvarter G. Underst: Barnvården G 138. Foto 100610:073, 086.

Sammanfattande kulturhistorisk karakterisering

Sjötorps begravningsplats anlades 1916 på central plats i Sjötorps samhälle. Kyrkobyggnaden tillkom 1956. Omedelbart norr om begravningsplatsen finns det före detta missionshuset, något som speglar frikyrkans starka ställning på orten.

Vård G 149, en barnvård. Foto 100610:090.

Kyrkogårdens huvudkaraktär är väl bibehållen med stödmur åt väster och trädkrans åt väster och norr. Till karaktärens huvuddrag hör också kyrkogårdens system av häckar. Förekomsten av grusgångar har reducerats från ett tidigare mer omfattande tillstånd men utgör alltjämt en bärande del av huvudkaraktären. Den strikta indelningen i kvarter med omfattande system av rygghäckar speglar 1900-talets sätt att disponera begravningsplatsen.

Gravvårdarna representerar 1900-talets historia och det framväxande folkhemssamhället. Genom de äldre vårdarna från 1910-30-tal speglas den gestaltningsmässiga övergången från ett formspråk med arv från tiden kring sekelskiftet 1900 till det nya formspråk som slog igenom under 1930- och 40-tal. Genom titlar och dekor betonas Sjötorps starka koppling till sjöfarten.

Kyrkogården visar på ett ovanligt tydligt sätt förhållandet mellan köpta familjegravplatser och frigravplatser för linjebegravning genom förekomsten av sammanhållna kvarter för allmän begravning med ett stort antal bevarade gravvårdar.

URVALSKARTA A3 IN HÄR

kv	*nr*	*beskrivning*	*urval*	*text*	*år*	*titel*	*plats*	*åtgärd*
A	41-2		1		1931	styrmannen		rengöres
A	12		2		1922			
A	33-4		2		1932			rengöres
A	35-6		2					rengöres
A	1-2		2		1922			rengöres
A	22-3		2					rengöres
A	13-4		2		1936			
A	15-6		2		1924			rengöres
A	29-30		2					
B	9		1		1943	skeppsbyggmästaren		
B	13		1		1930	lotsen		
B	24		1		1936	predikanten		rengöres
B	28		1			skomakaremästaren		rengöres
B	43		1			f d slussvaktaren		rengöres
B	15-6		1		1931	maskinisten		rengöres
B	4		2					rengöres
B	23		2		1932			rengöres
B	26		2		1933			rengöres
B	40		2		1934			rengöres
B	50		2		1936	maskinisten		rengöres
B	17-8		2		1931	bonden	Mobäcken	
C	2		2					
C	7		2		1928	snickaren		rengöres
C	10		2			slussvakten		
D	3		1		1935	översten, slussinspektoren, sjökaptenen		
D	47		1		1943	övermaskinisten		
D	17-8		1			sjökaptenen		
D	19		2		1937	handelsföreståndaren		rengöres
D	50		2		1939			
D	51	liten häll	2		1939			
D	66		2		1956			
D	6-7		2		1943	ingenjören		
E	1-2	liten häll	2	*Folke Dahlberg*	1966	författare, särskollärarinna		rengöres
F	22		2		1952			
F	24	liten häll	2		1953		Sjötorp	
F	37-8		2		1962	maskinisten		
F	56-7		2		1955	materialförvaltaren		rengöres

F	66-7		2		1956		Strömsvik	
F	11-2		2		1954			rengöres
G	138	kors, marmor	1					rengöres
G	121		2		1932			rengöres
G	122		2		1940			rengöres
G	140	liten häll	2					
G	141	liten häll	2		1921			
G	146		2		1929			rengöres
G	149		2					
G		G 1 - G 120	2	Allmänt område 1917-1940. Hela området tillhör urvalskategori 2 förutom undantag markerade på urvalskartan.				
H		H 1 - H 48	2	Allmänt område 1950-1968. Hela området tillhör urvalskategori 2 förutom undantag markerade på urvalskartan.				
I	49		2		1922			

Rapporter 2010-2011 i ämnet bebyggelse från Västergötlands museum

2010:1 Kv. Snickaren 1. Skövde stad och kommun, Västergötland. Renovering av exteriörer 2006-2007. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.

2010:2 Karlsborgs fästning. Slutvärnet. Renovering av kalksten 1994-2005. Antikvarisk dokumentationsrapport.

2010:3 Gudhammar. Gudhammar 1:9, Hova socken, Gullspångs kommun, Västergötland. Renovering av spannmålsmagasin 2009. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.

2010:4 Källstorp. Källstorp 1:30, Örslösa socken, Lidköpings kommun, Västergötland. Renovering av f.d. gårdskyrka/magasin 2009. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.

2010:5 Ekebo. Ekebo 2:1, Otterstads socken, Lidköpings kommun, Västergötland. Renovering av ladugårdens timmerstomme 2009. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.

2010:6 Ekebo. Ekebo 2:1, Otterstads socken, Lidköpings kommun, Västergötland. Renovering av smidesbälg i smedja 2009. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.

2010:7 Ladugård på Almnäs bruk. Almnäs 1:1, Norra Fågelås socken, Hjo kommun, Västergötland. Renovering av ventilationshuvar 2009. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.

2010:8 Borrabo. Borrabo 1:9, Trävattna socken, Falköpings kommun, Västergötland. Renovering av murstock m.m. i manbyggnad 2009. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.

2010:9 Tådene slöjdskola. Tranum 30:2, Tådene socken, Lidköpings kommun, Västergötland. Renovering av tak m.m. 2009. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.

2010:10 Förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna i Örslösa pastorat. Friels kyrkogård. Byggnadshistorisk rapport.

2010:11 Förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna i Örslösa pastorat. Gillstads kyrkogård. Byggnadshistorisk rapport.

2010:12 Förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna i Örslösa pastorat. Karaby kyrkogård. Byggnadshistorisk rapport.

2010:13 Förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna i Örslösa pastorat. Lavads kyrkogård. Byggnadshistorisk rapport.

2010:14 Förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna i Örslösa pastorat. Norra Kedums kyrkogård. Byggnadshistorisk rapport.

2010:15 Förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna i Örslösa pastorat. Söne kyrkogård. Byggnadshistorisk rapport.

2010:16 Förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna i Örslösa pastorat. Tranums kyrkogård. Byggnadshistorisk rapport.

2010:17 Förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna i Örslösa pastorat. Tuns kyrkogård. Byggnadshistorisk rapport.

2010:18 Förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna i Örslösa pastorat. Tådene kyrkogård. Byggnadshistorisk rapport.

2010:19 Förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna i Örslösa pastorat. Väla kyrkogård. Byggnadshistorisk rapport.

2010:20 Förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna i Örslösa pastorat. Örslösa kyrkogård. Byggnadshistorisk rapport.

2010:21 Stallmästarbostaden vid Kungsvillan, Karlsborgs fästning. Karlsborgs socken, Karlsborgs kommun, Västergötland. Renovering av tak 2009. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.

2010:22 Sunnersbergs prästbol. Sunnersberg prästbol 1:14, Sunnersbergs socken, Lidköpings kommun, Västergötland. Renovering av magasin 2009-2010. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.

2010:23 Torvströfabriken Ryttaren, Bostadshus "Bläckhornet". Yllestads socken, Falköpings kommun, Västergötland. Renovering av fönster 2009. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.

2010:24 Råbäcks mekaniska stenhuggeri. Medelplana socken, Götene kommun, Västergötland. Renoveringsarbeten 2008-2009. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.

2010:25 Hyringa fornstuga. Prästtorp 1:13, Hyringa socken, Grästorps kommun, Västergötland. Renovering av stomskador 2008. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.

2010:26 Anestad Västergården. Främmestads socken, Essunga kommun, Västergötland. Omläggning av magasinstak 2008. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.

2010:27 Vedums station. Vedum 3:186, Laske-Vedums socken, Vara kommun, Västergötland. Renovering av fasader 2009-2010. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.

2010:28 Aspetorp. Aspetorp 3:1, Bällefors socken, Töreboda kommun, Västergötland. Renovering av spannmålsmagasin 1999. Antikvarisk slutbesiktningsrapport.

2011:1 Förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna i Amnehärads-Lyrestads pastorat. Amnehärads kyrkogård. Byggnadshistorisk rapport.

2011:2 Förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna i Amnehärads-Lyrestads pastorat. Berga kyrkogård. Byggnadshistorisk rapport.

2011:3 Förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna i Amnehärads-Lyrestads pastorat. Enåsa kyrkogård. Byggnadshistorisk rapport.

2011:4 Förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna i Amnehärads-Lyrestads pastorat. Färeds kyrkogård. Byggnadshistorisk rapport.

2011:5 Förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna i Amnehärads-Lyrestads pastorat. Hassle kyrkogård. Byggnadshistorisk rapport.

2011:6 Förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna i Amnehärads-Lyrestads pastorat. Lyrestads kyrkogård. Byggnadshistorisk rapport.

2011:7 Förslag till bevarandeplan för kyrkogårdarna i Amnehärads-Lyrestads pastorat. Sjötorps kyrkogård. Byggnadshistorisk rapport.